№3, 2002

Балачалар үчүн

Азәрбајҹан халгынын бу күнкү инкишафы онун гәдим көкләриндән хәбәр верир. Торпаға ишләјән көкләри нә гәдәр дәрин оларса, ағаҹ бир о гәдәр әзәмәтли вә узунөмүрлү олур. Көкләри мүнбит, зәнкин ирсдә гол-будаг атан нәслин бәһрәси дә, шүбһәсиз, үрәкачан олар. Бу бахымдан халгымызын әдәби ирси өјрәнмәли, фәхр едилмәлидир. "От көкү үстә битәр" дејиб аталар. Бәс биз кимин варисләријик? Онлары лајигинҹә танырыгмы? Бизим бабаларымыз ким олуб?

Низами Кәнҹәви

Азәрбајҹанын даһи шаири Низами Кәнҹәвинин әсл ады Илјас, атасынын ады Јусифдир. О, 1141-ҹи илдә Кәнҹә шәһәриндә анадан олмушдур. XII әср интибаһ әдәбијјатынын ән парлаг сималарындан

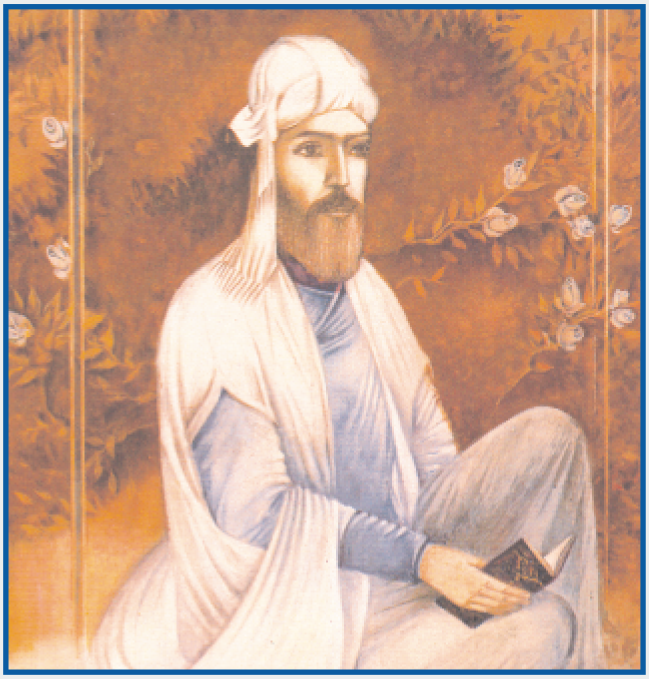

биридир. Лирикаја јени руһ вә зәка кәтирән даһи сәнәткар "Хәмсә" јарадан илк шаир кими дә тарихдә из гојду. "Хәмсә" бешлик демәкдир. Низами, јени идејаја әсасланараг бир-бирини тамамлајан беш даһијанә әсәрини јазмагла, әдәбијјатда јени ән'әнәнин башланғычыны гојмушдур. "Хәмсә"јә дахил олан әсәрләр бунлардыр: "Сирләр хәзинәси" (1174-1175); "Хосров вә Ширин" (1177-1181); "Лејли вә Мәҹнун" (1188); "Једди көзәл" (1197) вә "Искәндәрнамә".

"Сирләр хәзинәси" Низаминин илк ири һәҹмли дидактик поемасыдыр. Әсәр инсаны јени фикирләр, идејалар, мүнасибәтләр "хәзинәсинә" салыр. Халг вә һөкмдар проблеми әсәрин ана хәттини тәшкил едир. Әсас мәгсәд халгы ағыр вәзијјәтә салан, она зүлм едән залым шаһлары ибрәтләндирмәк, ағылландырмаг, әдаләтләндирмәкдир. Шаир мүгәддимә илә башладығы поеманы 20 мәгалә вә 20 һекајә илә давам етдирир вә китабын тамамланмасы һаггындакы кичик бәһслә баша вурур. "Сирләр хәзинәси"ндә Низами, илк инсан олан Адәмдән башлајараг, өз дөврүнүн ади адамларынадәк - шаһлардан, кәрпичкәсәнләрдән, гоҹа гарылардан, дарғалардан, руһанилердән, суфиләрдән, сарај ә'јанларындан вә с. бәһс едәрәк, зәнкин мәзмунлу бөјүк сәнәткарлыг нүмунәси јаратмышдыр. Поема инсанлары ишыглы сабаһа сәсләјән мәһәббәтлә гәләмә алынмышдыр.

"Хосров вә Ширин" шаирин икинчи бөјүк поемасыдыр. Ашиганә-фәлсәфи роман жанрында јазылан әсәр мәһәббәтин садәҹә тәсвири јох, онун маһијјәтини, фәлсәфәсини ачыглајан сәнәт нүмунәсидир. Поема Хосровун Ширинә олан мәһәббәти үзәриндә гурулуб. Бу е'шазкар һисс тәҹрид олунмуш шәкилдә дејил, дөврүн иҹтимаи-сијаси, әхлаги һадисәләри илә тәмасда верилир.

Поеманын мараг кәсб едән әсас хүсусијјәти гәһрәманын јалныз ашиг кими дејил, һәм дә һөкмдар кими даим инкишафда, сафлашмада верилмәсидир. Инсана, онун күчүнә инам Низами поезијасынын әсас хүсусијјәтләриндәндир. Фәрһадын симасында шаир, һәтта мүмкүн олмајанлары мәһәббәтин күчү илә әлдә етмәјин асан олдуғуну көстәрир. Һәр чүр тәмәннадан узаг бу севки - Фәрһадын Ширинә олан севкисиндән чох, инсанын руһи һиссләрә, камиллијә, јараданын дүһасына олан мәһәббәтинә охшајыр. Фәрһадын мәһәббәти Хосровун һијләси гаршысында ҹисмән јенилсә дә, мә'нән әбәдилик газаныр. Мәһз бу, "Хосров вә Ширин" поемасынын ашиганә-фәлсәфи маһијјәтини, инсан идеалынын, ким олмасындан асылы олмајараг,

һәр шејдән учада дурдуғуну әкс етдирир.

"Хәмсә"нин үчүнчү поемасы "Лејли вә Мәчнун"дур. Ширваншаһ Әхситанын сифариши илә гәләмә алынмыш бу әсәр, ешг һаггында, инсан һаггында јазылмыш ән көзәл нүмунәдир. Халг арасында кениш јајылмыш әфсанәдән көтүрүлән бу поема Низаминин дүһасы илә јени мә'на кәсб едәрәк, һәм дә зәманәјә үсјан, һагсызлыға е'тираз символуна чеврилир. Мәчнун фачиәнин сәбәби, әсас симасы вә ачы нәтичәсидир. Мәчнун һәјата вахтындан әввәл кәлмиш күнаһсыз ашигдир. Инсанлыг, мәһәббәт, достлуг үчүн јаранмыш Мәчнун, тиканлыг ичиндә битән бәнөвшәјә бәнзәјир. Онун зәриф һиссләри дөврүнүн вәһшиликләри гаршысында ачиздир. Пак, көзәл, күнаһы анчаг Гејси севмәк олан Лејли зәманәсинин адәт-ән'әнәсинин гулуна чеврилир. Мәчнун инсанлардан даһа вәфалы олан вәһши һејванлара пәнаһ апарырса, Лејли севмәдији адама әрә кетмәклә, өзүнү өлүмә мәһкум едир. "Лејли вә Мәчнун" ики севән кәнчин фачиәси олса да, зәманәсинин ејбәчәрликләрини гамчыламаг бахымындан даһијанә усталыгла ишләнмиш сәнәт нүмунәсидир.

"Једди көзәл" поемасында шаир, әввәлки әсәрләриндән фәргли олараг, өзүнүн арзуладығы әдаләтли шаһ образынын садәчә тәсвиринә јох, онун инкишафы, сәһвләрини дүзәлтмәк чәһдинә кениш јер верилмишдир.

"Једди көзәл", дүнјанын башга-башга өлкәләриндән кәтирилмиш көзәлләрин һекајәси олмагла јанашы, һәм дә инсан характерләринин нүмајишидир. Шаир сәнәткарлығы исә ондан ибарәтдир ки, мәкан мүхтәлиф олса да, инсанлыг дәјишмәздир. Хејир Шәрә һәмишә галиб кәлмәлидир. Бәһрам Күрун симасында шаир арзуладығы әдаләтли шаһы - халгын гајғысына галан һөкмдары сәһвләри илә бирликдә вермиш, хошбәхтлијин, сәадәтин анчаг јејиб-ичмәкдә, ејш-ишрәтдә олмадығыны мәһарәтлә тәсвир етмишдир.

Низаминин сонунчу поемасы "Искәндәрнамә"дир. О, ики һиссәдән - "Шәрәфнамә" вә "Игбалнамә"дән ибарәтдир. Поемада бөјүк сәркәрдә Македонијалы Искәндәрин фатеһ, мүтәфәккир вә пејғәмбәр кими характерини ачмаға чәһд едилмишдир. Шаирин бу чәһди уғурла нәтичәләнмиш, Искәндәр елмә, билијә јүксәк гијмәт верән әдаләтли һөкмдар кими тәрәннүм едилмишдир. "Искәндәрнамә"ни Низаминин әввәлки дөрд поемасындан фәргләндирән әсас бир чәһәт вар. О да аддым-аддым јахынлашдығы "әдаләтли шаһ" мифинин әримәсидир. Јашынын аһыл чағында Низами анлајыр ки, инсанлары азадлыға, сәадәтә кәтирә биләчәк "һөкмдар" мөвчуд дејил. "Игбалнамә"дә Искәндәри сәадәт өлкәсинә кәтирән шаир, азадлығын анчаг мадди вә мә'нәви азадлыгла бағлы олдуғуну көстәрир.

"Искәндәрнамә" илә јарадычылығына нөгтә гојан Низами јазыр:

Низами аләмә бир дә сәс салсын,
Ады бу әсәрлә әбәди галсын!
Бунун ады кими олсун бәхтәвәр,
Доланшдыгча дөвран, кечдикчә илләр!

Низаминин сөз инчиси

Әзәл күндән гијмәтли бир инчидир доғру сөз,
Ачысыјла көнүлләр севинчидир доғру сөз.

*

Если будет правдивость всегдашней твоей повадкой,
Много горького скажешь: ведь правда не кажется сладкой.

* * *

Бүнөврәси әјри гојулан евин,
Бир күн дөрд дивары учачаг, јәгин!

*

Хоть четыре стены есть у дома, но снова!
Я скажу! зыбок дом, ненадежна основа.

* * *

Шадам ки, дүнја еви дарысгалдыр әзәлдән,
Гәм кедәр, шадлыг кәләр - ади һалдыр әзәлдән.

*

И доволен я тем, что живучим известно давно:
И печалям и радостям долгими быть не дано.

* * *

Инсана архадыр онун камалы,
Ағылдыр һәр кәсин дөвләти, малы.

*

Разум главный наш помощник, наш защитник - он,
Муж разумный всем богатством мира наделен.

* * *

Дүнјаја фатеһ олмаз зүлмкарлыг, рәзаләт,
Јер үзүнүн фатеһи әдаләтдир, әдаләт.

*

Притесняя подвластных,
Ты править страной не сумеешь.
Лишь призвав правосудье,
Ты царством своим овладеешь.

Сәһифәни һазырлады: Севда РӘСУЛЗАДӘ